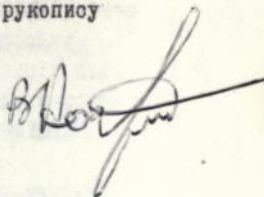

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КОВУБ Володимир Павлович

ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОТИРІЧ ТА КРИВА МЕХАНІЗМУ
ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ В 1970-1980-Х РОКАХ

(ПО МАТЕРІАЛАХ СІЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ)

07.00.01 - історія громадських рухів
і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ-1994

АВ 29.939

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00810482 (N)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичної історії Харківського державного університету.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ТУШІКОВ Іван Григорович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
МАРЧУК Леонід Іванович

кандидат історичних наук, доцент
БАБИЧ Іван Федорович

Провідна установа: Харківський інженерно-економічний
інститут

Захист відбудеться "15" квітня 1994р. о 13⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.03 по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук у Дніпропетровському державному університеті /м.Дніпропетровськ, пр.Гагаріна, 72, ауд. 604/.

Автореферат розіслано "9" березня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

І.О.Кривий

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розв'язання злободених проблем сьогодення неможливе без глибокого вивчення історичної детермінованості процесів, що відбуваються в політичній сфері сучасної України, без розуміння характеру їх взаємозв'язку та взаємозалежності від наслідків прямого та побічного впливу на селянство державно-політичної структури - імпартії України, складового елементу КПРС, яка займала панівне становище в суспільстві.

Вказані особливості мають принциповий характер при визначенні вихідного для початку 1990-х років рівня політичної свідомості селянства, здатності його до політичної самоорганізації, для виявлення ступеня готовності до демократичних перетворень в складних умовах переходу до ринкової економіки. Саме селянство є сьогодні тим соціальним середовищем, в якому розгортають свою діяльність партії ліворадикального напрямку, що мають багато спільного з колишньою КПРС як у своєму походженні, так і в організаційній будові та програмних положеннях.

Існування труднощів на шляху становлення нових політичних партій, у поширенні їх впливу на селянські маси вимагає проведення наукового аналізу та критичного осмислення умов, особливостей їх утворення, а також негативного досвіду організації життєдіяльності комуністичних партійних структур, що збанкрутували на початку 1990-х років, але не зійшли безслідно з політичної арени. Після розпаду Компартії України значна кількість колишніх партійних функціонерів та рядових комуністів увійшла до складу керівних органів і низових організацій багатьох політичних партій, які діють в Україні, що стало основою для виникнення об'єктивних передумов повторення ряду принципових помилок та хибних поглядів, здатних привести до тяжких наслідків.

Актуальність розробки теми дослідження викликана необхідністю аргументованого та всебічного обґрунтування, на матеріалах сільських організацій Компартії України, неспроможності та безперспективності для політичних партій практики формалізації демократичних основ їх функціонування, підсилення централістських засад і затвердження в кінцевому підсумку бюрократичного централізму. Вкрай важливим в умовах формування багатопартійності є об'єктивне дослідження негативних наслідків для самих політич-

них партій неправомірного надання партійним структурам владних, розпорядчих та виконавчих функцій, виникнення на цьому ґрунті передумов для затвердження елементів тоталітаризму у внутрішньопартійному житті.

Вельми актуальною в науковому та практичному плані є розробка на матеріалах теми проблеми виникнення причин та передумов формування "посткомуністичного синдрому", що проявляється перш за все в недовір'ї селянства до нових політичних партій і є в свою чергу наслідком та відповідною реакцією селян на негативний досвід існування комуністичних партійних організацій.

Об'єктом дослідження є внутрішньопартійне життя сільських організацій Компартії України. Предметом дослідження є недостатньо вивчені в теоретичному плані та найбільш істотні з практичної точки зору сторони об'єкта:

- вплив політичного режиму та типу партії на характер внутрішньопартійних відносин;

- протиборство демократичних прагнень членів партії та бюрократично-централістської спрямованості механізму функціонування партійних організацій;

- особливості еволюції системи забезпечення життєдіяльності партійних організацій протягом 1970-1980-х років;

- обумовленість послаблення організаційних основ внутрішньопартійного життя зміною ідеологічних та політичних пріоритетів;

- причини інваріантності та нездатності до реформування системи внутрішньопартійних відносин, що існували.

Ступінь наукової розробки теми. Вивченню проблеми внутрішньопартійних відносин в період, що досліджується, присвячена значна кількість робіт досить ретельного характеру. У залежності від часу, в який були написані ті чи інші праці, вони ґрунтувалися на різних методологічних засадах і відрізнялися глибиною вивчення реального змісту історичних процесів, ступенем об'єктивності, способом викладення матеріалу, висновками та рекомендаціями, котрі нерідко були визначені наперед і залежали від мети, завдань, що ставилися перед дослідниками. Ідеологічна нетерпимість, яка панувала в суспільстві, насаджувалась в історичній науці, виключала можливість об'єктивних висновків, що протирічили псевдонауковим "аксіомам" про неухильне зростання ролі КПРС, про безперервне організаційне, ідейно-політичне зміцнення її рядів, підвищен-

ня їх безадатності та авторитету.

В умовах жорсткої регламентації тематики досліджень, безпідставних обмежень доступу до найбільш важливих архівних матеріалів та відсутності в керівних партійних та державних структурах потреби в результатах об'єктивних досліджень історикам відводилась офіційними органами роль популяризаторів чи пропагандистів того, що проголошувалося в рішеннях з'їздів партії та пленумів Центрального Комітету.

У вивченні даної проблеми виділяються два основних періоди, протягом яких переважали неадекватні і навіть протилежні один одному підходи в оцінці тенденцій, що утверджувалися в 1970-1980 рр. у внутрішньопартійному житті сільських організацій Компартії України. Перший період охоплює 70-ті - першу половину 80-х років, коли робота дослідників в основному була присвячена узагальненню позитивного досвіду, систематизації матеріалів про життя і партійних організацій на основі системуючих ознак, офіційно визнаних в документах вищих партійних органів, а також розробці проблеми з точки зору вироблення рекомендацій щодо покращення цієї роботи¹. Другий період у дослідженні теми пов'язаний з початком реалізації в середині 80-х років курсу на реформування партії з метою її збереження, що отримав назву перебудови.

Причини виникнення та утвердження негативних тенденцій у внутрішньопартійному житті практично не розглядалися в науковій літературі 70-х - першої половини 80-х рр. Багато дослідників цього періоду після виявлення в процесі вивчення проблеми негативних тенденцій змушені були трактувати їх як окремі недоліки, діалектично притаманні організму партії, що успішно розвивалася. Інші глумачення вважалися помилковими, такими, що не мають права на існування.

Виняток становлять роботи вищих партійних керівників, в яких з метою утвердження тієї чи іншої політичної лінії необ'єктивно

¹ Василенко В.К. Ідейно-політична робота партії в умовах розвинутого соціалізму: На матеріалах партійних організацій України.- К., 1981; Вопросы внутрпартийного развития КПСС в условиях зрелого социализма / В.Я. Бондарь, А.Ф. Кадашев, Н.И. Конченко и др. - М., 1984; Партийная работа на селе / Сост. М.И. Халдеев, Г.И. Кривошеин.- М., 1980; Развитие внутрпартийных отношений на современном этапе.- М., 1984 та ін.

відображався стан справ у партії в цілому та в сільських партійних організаціях зокрема. Невідповідність реальній дійсності багатьох тверджень та висновків, парадність у стилі викладення матеріалу дезорієтували дослідників, перешкоджали своєчасному виявленню та розв'язанню протиріч, що виникали. До вчених, які, на думку партійних керівників, сповзали з партійних позицій, вимагалося застосовувати ефективні засоби впливу¹.

У цілому історіографія проблеми в односторонньо-позитивному плані досить широка. Дуже важна більшість монографічних видань (колективних і індивідуальних) була присвячена пошуку доказів безперервності процесу зміцнення організаційної та ідейно-політичної єдності партійних організацій, незалежно від спрямованості змін соціально-політичної обстановки в суспільстві. Такий характер мають роботи Ю.Г.Турищева, Ф.Г.Кротова, Є.Г.Розумова, Ф.Ф.Петренка, В.М.Шапка та інших авторів². У вказаних роботах розгляд процесів зростання чисельності партійних організацій апріорі пов'язувався з поліпшенням їх якісного складу. Не аналізувалися можливості бази кількісного зростання сільських партійних організацій з урахуванням кризових процесів у соціальній сфері села 70-80-х років. Одномірність в оцінці всього спектру гострих проблем, які реально впливали на зміну стану партійних організацій через практику прийому нових членів партії, не дозволяла авторам зробити об'єктивного аналізу гострих протиріч, що реально існували в цей період.

Декларативний характер мають висновки, що містяться в монографії М.О.Петровічева про те, що наявність у практиці діяльності партійних організацій таких компонентів внутрішньопартійної демократії, як вибірність, звітність та змінюваність, з усією повнотою свідчить про демократичний характер внутрішньопартійних відносин³.

¹ Щербіцкий В.В. О задачах партийных организаций республики по дальнейшему улучшению идеологической работы в свете решений XXII съезда КПСС: Доклад на Пленуме ЦК Компартии Украины // Щербіцкий В.В. Избранные речи и статьи. - М., 1978. - С. 148, 150.

² Туришев Ю.Г. КПСС - живой, развивающийся политический организм. - М., 1975; Кротов Ф.Г. Школа идейной закалки. Очерки истории марксистско-ленинского образования в КПСС. - М., 1978; Розумов Є.В. Партийные комитеты - органы политического руководства. - М., 1978; Петренко Ф.Ф., Шапка В.М. Партийное строительство на современном этапе. - М., 1977.

³ Петровічев Н.А. Важнейший фактор возрастания руководящей роли

У роботах В.К.Василенко та Ф.Г.Кротова визнання наявності недоліків не супроводжується аналізом причин їх виникнення, визначенням їх характеру та здібності впливати на формування тих чи інших тенденцій¹. Своє бачення процесів, що мали місце в житті сільських партійних організацій, запропонував у підготовленій ним монографії Е.Т.Соломко². Автор в підтвердження первісної гіпотези про неухильне зміцнення партійних організацій, подальше вдосконалення стилю та методів їх роботи наводить значну кількість позитивних прикладів. Але в монографії, як і в роботах раніше названих авторів, відсутні наукові факти, спираючись на які, можна було б пояснити наступну еволюцію партійних організацій українського села.

Висвітлення питань кількісного зростання первинних партійних організацій та роботи, яка проводилась з новим поповненням, в ряді праць носить однобічний характер³.

Аналіз наукових праць з питань внутрішньопартійного життя сільських організацій Компартії України, надрукованих в 70-х - першій половині 80-х рр., дозволяє зробити висновок про те, що в них не знайшли об'єктивного відображення різнопланові та суперечливі тенденції, формування яких тільки починалось, або, навпаки, вже завершувалось в рамках періоду, що досліджується. Вузькі рамки політичного цензурства не дозволили добросовісним науковим працівникам викласти результати своїх досліджень на сторінках опублікованих видань. Що стосується робіт, які були надруковані, то вони, по-перше, далеко не завжди відображали справжню точку зору їх авторів; по-друге, тільки частина документального матеріалу, який був у дослідників, дозволялось до друку; по-третє, багато з цих робіт являли собою щось на зразок "речі в собі", оскільки їх публікація часто була єдиною метою для авторів.

КПСС.- М., 1979.- С.80.

¹ Василенко В.К. Ідейно-політична робота партії в умовах розвинутого соціалізму.- С.53-92; Кротов Ф.Г. Школа идейной закалки. Очерки истории марксистско-ленинского образования в КПСС.- С.163-184.

² Соломко Е.Т. Аграрна політика КПРС в дії.- К., 1980.

³ Первичная партийная организация: опыт, формы и методы работы / Сост. М.И.Халдеев, Г.И.Кривошеин. - 2-е изд., перераб. и доп.- М., 1979; Партийное строительство на современном этапе.- М., 1977.

Для досліджень другого періоду (1985-1991 рр.) характерний відхід від однобічного висвітлення питань теми. Але поява критичного аспекту в роботах цього періоду спершу була покликана сприяти подоланню тих протиріч, що руйнували механізм функціонування партійних організацій¹.

До робіт переходного періоду належить монографія В.М. Орлова, в якій підкреслюється, що форсування прийому нових членів партії стало основою для вичикнення невідповідності між кількісним та якісним станом рядів Компартії України². Дотримування принципу природного, нефорсованого прийому до лав партії здатне було, на думку автора, зупинити появу небажаних наслідків. Необ'єктивний характер мали висновки, що містилися на сторінках виданого в 1988 р. збірника статей керівників партійних комітетів від обласного до республіканського рівня³. Часте використання терміна "перебудова" разом з великою кількістю позитивних прикладів на тлі окремих недоліків вважалося переконливим доказом того, що партійні організації успішно подолали труднощі в своєму розвитку.

У кінці другого періоду з'явилися наукові праці, яким притаманні різні концептуальні підходи та оригінальне трактування питань теми. Вузькі методологічні рамки історичних досліджень, обумовлені межами соціального замовлення та стереотипами, що нав'язувались, виявилися неприйнятними в нових умовах. За короткий час істориками, філософами, політологами нової хвилі, відомими вченими були надруковані десятки праць з питань, що стосувалися основ життєдіяльності партійних організацій, реального змісту процесу реалізації принципів внутрішньопартійної демократії, які

¹ Карпичев В.С. Методология идеологической работы: Некоторые аспекты теории и практики.- К., 1987; Ерхов Г.П. О принципах партийного труда. Действенность партийных поручений: опыт и проблемы.- М., 1988; Уроки герькие, но необходимые /Сост.: В.С. Молдаван, А.Г. Гридчина.- М., 1988; Силой правды и действия: За строжкой резолюции XIX Всесоюзной партконференции /Г.Н. Быков, А.С. Кодратюк, Н.И. Козюбра и др.- К., 1989 та ін.

² Орлов В.М. Возрастание руководящей роли КПСС и всестороннее совершенствование социалистического общества.- К., 1987.

³ Организационно-партийная работа в условиях перестройки /Сост. С.И. Яловега.- К., 1988.

постійно декларувалися¹. На багатьох із них лежить позначка опозиційної настроєності їх авторів до колишніх політичних структур та проглядаються ідейні настанови нових політичних партій і рухів. Особливе місце в історіографії цього періоду відводиться численним газетним та журнальним публікаціям у виданнях, що мають різну політичну орієнтацію.

Аналіз всього масиву публікацій з питань теми дослідження дозволяє зробити висновок, що наукових прець, в яких були б у повному обсязі розроблені всі аспекти проблеми, не існує. В цілому наукове дослідження на документальній базі реального змісту процесів, що відбувались у внутрішньопартійному житті сільських організацій Компартії України, систематизація та узагальнення матеріалів з даної проблеми перебувають на початковій стадії.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи - критичний аналіз та теоретична оцінка причинної обумовленості і сутнісного змісту процесу формування негативних тенденцій та кризових явищ у механізмі функціонування сільських організацій Компартії України на останньому етапі їх існування. Для досягнення означеної мети передбачається розв'язати в рамках роботи такі завдання:

- дослідити динаміку зміни кількісного складу та якісного стану сільських партійних організацій;
- вивчити специфіку та особливості практики реалізації принципів внутрішньопартійної демократії в умовах існування тоталітарної системи;
- показати суперечливий характер впливу на формування світогляду членів партії цілеспрямованого ідеологічного діяння та реальної дійсності;
- проаналізувати основні причини організаційного, ідейно-політичного послаблення і наступного саморуїнвання комуністичних партійних організацій на селі.

Хронологічні рамки роботи: 1970-1990 рр., коли вже виразно виявилось послаблення організаційної єдності, остаточно сформувались протиріччя в реалізації принципів будівництва і життєдіяльності сільських партійних організацій, які не знайшли ефективно-

¹ Власть, демократія, перестройка.- М., 1990; На порозі кризи: Наростання застоїнних явлень в партії и в обществе /Под ред. В.В. Куравлева.- М., 1990; Тоценко Х.Т. Застой духа и пути его обновления// Драма обновления.- М., 1990; Астахова Е.В. Становление многопартийности в СССР: некоторые аспекты.- Х., 1991.

го вирішення, перетворилися в стійкі негативні тенденції і в кінцевому підсумку стали основою для виникнення кризових явищ, що призвели до саморушення партії і зникнення її з політичної арени.

Джерельна база дисертації. У процесі наукового дослідження теми були використані такі історичні джерела: законодавчі акти України, статистичні збірники, документи Компартії України та КПРС, роботи державних та політичних діячів, періодична преса, мемуарна література. Джерелознавчому дослідженню були піддані програмні, статутні документи, матеріали з'їздів, пленумів та конференцій Компартії України і КПРС, документи місцевих партійних органів та організацій, в яких міститься фактичний матеріал з даної проблеми. Критичний аналіз партійних документів дозволяє зробити висновок, що їх наукова значимість залежить перш за все від цільового та функціонального призначення. За цими ознаками джерела можна поділити на чотири групи.

Перша група - це документи відкритого типу, котрі широко пропагувалися серед членів партії та безпартійних. Вони містили в собі фрагментарні відомості, які не відображали об'єктивного стану справ у партії і виконували директивні, ідеологічні, а також агітаційно-мобілізаційні функції. До них належать документи з'їздів, конференцій, пленумів, партійно-господарчих активів, матеріали яких широко друкувались у пресі.

Другу групу становлять документи розпорядчо-інформаційного характеру, за допомогою яких здійснювалося безпосереднє керівництво партійними організаціями, інформування про наслідки проведеної роботи. Багато документів цієї групи несуть більш конкретний характер і становлять певний інтерес з точки зору вивчення механізму функціонування партійних організацій. Але відомості, що містяться в інформаціях, враховуючи мотиви їх створення, потребували додаткової перевірки на достовірність.

Важливе значення приділялося науковому аналізу документів структурних підрозділів партійних органів, що призначались для внутрішньобпаратного використання. У довідках за результатами перевірок на місцях, матеріалах партійного листування, підготовчих матеріалах для доповідей на пленумах та конференціях, у документах роботи бюро та секретаріатів партійних комітетів, значна кількість яких мала гриф "таємно" або "цілком таємно", вивчались оцінки, фактичні та статистичні дані з найважливіших пи-

тань внутрішньопартійного життя. Названі документи складають третю групу джерел такого типу. Оцінки, фактичні та статистичні матеріали, що подані в них, стали основою для наукового аналізу та порівняння даних, які містяться в офіційних партійних документах та документах конфіденційного характеру.

Відомості про ті чи інші події у внутрішньопартійному житті, матеріали про діяльність конкретних осіб, дані про ефективність виконання рішень керівних органів Компартії України були отримані з документів сільських первинних організацій. Само в цій, четвертій, групі партійних документів знайшли найбільш повне відображення зміни в основах життєдіяльності партійних організацій. У них виразно простежується процес формування негативних тенденцій на рівні основних структурних елементів Компартії України.

Пріоритетна роль у дослідженні теми була відведена неопублікованим архівним матеріалам, доступ до яких став можливим лише в другій половині 80-х років. У Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Дніпропетровському, Запорізькому, Київському, Полтавському, Харківському державних архівах опрацьовано близько 300 справ, 92 документа з них використані безпосередньо в дисертації. Це дало змогу отримати відомості, яких бракує в інших історичних джерелах. Зважаючи на те, що вивчення дослідниками та публікація цих документів раніше заборонялася, багато з них вперше вводиться в науковий обіг.

Певний інтерес викликають оцінки діяльності керівних органів Компартії України в умовах спроби державного перевороту та заходи по ліквідації основ тоталітарної системи, що містяться в постановках, указах Верховної Ради України, її Президії і опубліковані в 38 та 40 номерах "Відомостей Верховної Ради України" за 1991 рік¹.

Тактичні міркування та ідеологічні мотиви визначали зміст робіт, що були опубліковані під авторством керівників верхнього ешелону КПРС та Компартії України: Л.І.Брежнєва, Ю.В.Андропова, К.У.Черненко, М.С.Горбачова, В.В.Щербицького, В.І.Івашка та ін.

¹ Про департизацію державних органів, установ та організацій: Постанова Верховної Ради України, 24 серпня 1991 р.; Про власність Компартії України та КПРС на території України: Постанова Президії Верховної Ради України, 25 серпня 1991 р.; Про тимчасове припинення діяльності Компартії України: Указ Президії Верховної Ради України, 26 серпня 1991 р.

Критичний підхід до аналізу цих джерел засновувався на з'ясуванні достовірності, повноти та об'єктивності викладених у них відомостей та оцінок.

У роботі над дисертацією активно використовувалися матеріали періодичної преси республіканського, обласного рівня, багатотиражних видань, а також газет та журналів, що мали різну політичну спрямованість. Були також вивчені роботи мемуарного характеру, опубліковані останнім часом.

Наукова новизна і практична значимість роботи полягає в тому, що автором вперше здійснена спроба провести на широкій документальній основі дослідження процесів послаблення та саморуїнування сільських організацій Компартії України протягом останніх двох десятиріч їх існування. Певний інтерес становить аналіз причин безуспішності спроб реформування основ життєдіяльності комуністичних партійних організацій без зміни характеру партії в умовах тоталітарної системи. Дисертант намагався простежити обумовленість виникнення відчуженості значної частини сільських комуністів від участі у внутрішньопартійному житті, утвердження на цій базі "формального членства" в партії та переходу їх у "внутрішню", особистісну опозицію до керівних партійних органів. Автор спробував обґрунтувати висновок про паралельне існування протягом 70-80-х рр. різноманітних і часто протилежних один одному напрямків формування у членів партії політичних, ідейних та моральних позицій, що знайшло пізніше підтвердження в переході багатьох колишніх комуністів до інших політичних партій та рухів. У роботі дається визначення "посткомуністичного синдрому", що характеризує суперечливий вплив на селянство колишніх комуністичних структур у новій історичній та політичній ситуації. Значна кількість архівних матеріалів вперше вводиться дисертантом у науковий обіг.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що узагальнення, висновки та рекомендації, зроблені в ході дослідження, можуть бути враховані при розробці концепції побудови нових політичних партій, визначенні ними характеру внутрішньопартійних відносин та створенні механізму запобігання помилок в організації діяльності низових партійних структур. Існує можливість використання тих чи інших положень дисертації при вивченні наслідків багаторічної діяльності комуністичних партійних організацій

для аналізу й прогнозування розвитку подій у політичній сфері сучасної України.

Результати роботи можуть бути використані для продовження наукового дослідження проблеми, підготовки публікацій з цієї теми, а також стануть у нагоді при розробці учбових тем з політичної історії України.

Апробація дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорені на засіданні кафедри політичної історії Харківського держуніверситету, доповідались на республіканській та регіональній науково-практичних конференціях.

П. СТРУКТУРА І ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, характеризується ступінь розробки проблеми, джерельна база, на основі якої виконана робота, визначаються мета і завдання, хронологічні рамки дослідження, відображається наукова новизна та практична значимість дисертації.

У першому розділі - "Криза політики регульованого зростання лав сільських партійних організацій" - обґрунтовується первісна гіпотеза, згідно з якою основи формування негативних тенденцій були обумовлені в значній мірі вибором концепції безперервного зростання лав комуністичних партійних організацій, формально-механічним підходом до вирішення одного з найголовніших питань забезпечення життєдіяльності партії. Проблеми принципового і суперечливого характеру виникали вже на стадії визначення мотивації вступу до лав Компартії України. На основі результатів соціологічного аналізу робиться спроба визначити чотири основних причини прийняття рішення про готовність особи стати членом партії. Такими причинами були: природне бажання людини реалізувати свої можливості в суспільному житті; певний інтерес до участі в діяльності єдиної в країні політичної партії з її патерналістськими гаслами; навпаки, як це не парадоксально, - невизначеність позицій, домінанта групового прикладу; намагання використати перебування в правлячій партії з метою реалізації кар'єристських намірів, для проникнення в ряди партійної номенклатури. Офіційна формально-ідеологічна мотивація цього кроку бажанням бути в

перших лавках будівників комунізму не відображає всього спектру реальних мотивацій.

Неефективність для партії політики тотального регламентування всіх сторін діяльності партійних організацій і, зокрема, пов'язаних з поповненням їх лав новими партійними кадрами, виявляється при вичерпанні можливостей соціальної бази села 1970-1980 років для постійного збільшення чисельності комуністів. Реалізація цього курсу в умовах вичерпаності людських резервів, що було пов'язане з постійним як відносним, так і абсолютним зменшенням чисельності сільського населення, стала основою для виникнення глибокого протиріччя між кількісним складом і якісним станом сільських партійних організацій. Зовнішньо відлагоджений механізм формування лав державно-політичного утворення, яким по суті і була партія, виявився неспроможним вирішити завдання незмінного зміцнення та покращення стану партійних організацій, не зміг створити перешкоди на шляху проникнення в партію людей з низькими моральними і діловими якостями, забезпечити приїом в комуністи кандидатів, віддання курсу, обраноку керівною партійною елітою. Молоді комуністи, виключені з партії за порушення партійної дисципліни, норм моралі, за прорахунки в господарюванні та скоєння злочинів становили в сільських районах від 21 до 41 відсотка від загального числа виключених з Компартії України. Незважаючи на те, що більше 3/4 кількості прийнятих у партію були люди комсомольського віку, спостерігався процес невинного старіння партійних лав. Про односторонню орієнтованість і негнучкість політики регульованого збільшення кількісного складу партійних організацій свідчить механічне доведення, без урахування зміни ситуації, щорічного приїому кандидатів до лав Компартії України до 100 тисяч. Темпи зростання чисельності комуністів у 1970-1980 рр. в чотири рази перевищували приріст всього населення України за цей же період. Дійсний стан партійних організацій виявився в кінці 80-х - на початку 90-х років, коли розпочався процес активного виходу з партії комуністів і поповнення ними рядів різноманітних партій та рухів.

У другому розділі - "Затвердження бюрократичного централізму у внутрішньопартійній діяльності" - підкреслюється, що відсутність у партії механізму запобігання процесам бюрократизації сприяла завершенню формування в 70-ті - на початку 80-х років

партійної бюрократії, здатної поєднувати бездіяльність та псевдоактивність "прийняття дійових заходів" не в інтересах справи, а заради власного соціального виживання. Саме в цей період, як свідчить аналіз документів парторганізацій, найбільш повно виявились наслідки підміни сутності принципу демократичного централізму "бюрократичним централізмом". Це призвело до посилення розбіжностей між інтересами апаратної бюрократії та основною масою комуністів, суспільства в цілому. Поглибилось протиріччя між потребою безпосередньої участі комуністів у реалізації своїх статутних прав та високим ступенем централізованого регламентування діяльності та керування всіма процесами внутрішньопартійного життя. Проблема знаходження міри оптимального співвідношення обох суперечливих тенденцій була вирішена на користь централізму.

Визнали деформації всі найбільш важливі принципи внутрішньопартійної демократії. Вибори перетворилися на декоративну процедуру, яка являла собою майже автоматичну ратифікацію кадрових рішень, що приймалися вузьким колом керівників вищого партійного органу. Згідно з результатами соціологічних досліджень більшість секретарів партійних комітетів і бюро вважали себе скоріше призначеними, ніж обраними. Звуження реальних можливостей для рядових комуністів вплинути на стан справ призвело до відчуження їх від участі у внутрішньопартійному житті і, зокрема, до ігнорування партійних зборів, їх демократичного потенціалу. У повсякденній практиці була зведена до мінімуму демократична сутність принципу колективізму, який проголошувався на словах, а на ділі замінявся авторитарними методами керівництва. Практично бездіяла основна маса виборного активу, який нараховував у Компартії України 886 тис. чоловік, а в багатьох сільських районах у виборних органах значився кожен третій комуніст. Бюро партійних комітетів як виконавчих колективних органів фактично набули управлінських, командних функцій стосовно радянських, господарчих установ, а також відносно тих комітетів, що їх обрали.

Чисельні матеріали партійних організацій вказують на те, що в досліджуваний період критика отримала бюрократичну інтерпретацію. По-перше, вона дозволялась лише по відношенню до окремих осіб, а не проти партійних органів у цілому. По-друге, вона мала направленість зверху донизу, а не навпаки. По-третє, пере-

слідження за критику не було винятком, при цьому використовувалися всілякі прийоми обмеження критики. Вимоги партійної дисципліни ігнорувалися більшістю керівників-партійців, виявилася тенденція до зростання порушень дисципліни комуністами на всіх рівнях.

У третьому розділі - "Деградація системи ідеологічного впливу на членів партії" - робиться спроба визначити головні структурні елементи механізму формування в комуністів ідеологічних стереотипів, виявити на основі аналізу документальних матеріалів адекватність тих ідейних цінностей, які активно прспрагувалися, реальним прагненням і діям комуністів, приділити увагу тенденціям та протиріччям, що виявилися в ідеологічній роботі. Націлена на комуністів система ідейно-політичної роботи, що проводилася в самих партійних організаціях, жорстко регламентувала можливі рамки розходжень у поглядах на політичні, ідеологічні питання; вона була зорієнтована на збереження чистоти та недоторканості ідеологічної доктрини і виключала можливість будь-яких змін у партії та суспільстві. Ця система складалася з цілого комплексу пов'язаних між собою різнопланових форм роботи, які були розраховані на весь період перебування в лавах Компартії України і складали єдиний безперервний процес, що отримав у партійних документах незву ідейно-політичного виховання.

Відкриття особливості організації ідейно-політичної роботи в сільських партійних організаціях було зневажливе, формальне ставлення до неї як до виду діяльності, що знаходиться осторонь від основних, найбільш злободенних, проблем українського селянства. Невідповідність тих ідеалів, що утверджувались, реальному життю стала основою для формування "двоїстої свідомості", для моральної деградації особистості, для переходу на інші ідеологічні позиції.

Формування і розвиток кризових явищ в ідейно-політичній роботі особливо наочно виявились у функціонуванні та еволюції одного з головних напрямків цієї роботи - системи партійної освіти. Головним у цій роботі був зовнішній вплив на людину без урахування його духовних потреб. Саме політична освіта стала складовим елементом системи маніпуляції свідомістю людей, яка знаходила відображення в постійному умисному спотворенні стану справ; у відвертій експлуатації світих ідеалів людей; у замовчуванні нега-

тивних явищ та однобічних оцінках суперечностей, що сформувалися; в обмеженні доступу до об'єктивної інформації. За цих обставин виникала здатність до мімікрії, зростала недовіра до офіційних заяв та рішень при зовнішній демонстрації повної з ними згоди. Стихійно формувались та протистояли офіційній політичній свідомості такі типи політичного мислення, як формально-бюрократичне, споживацьке та нерозвинута свідомість. Деформація політичної свідомості неминуче призводила до деформації політичної поведінки.

У висновках дисертації підведені підсумки проведеного дослідження, зроблені необхідні узагальнення та висновки. Зокрема дається визначення "посткомуністичного синдрому"; зазначається також, що партія, яка намагається уникнути соціальних деформацій, має бути опозицією перш за все для самої себе. Виконання партією керівної ролі в суспільстві, реалізація своїх цілей, ідеалів через важелі влади створює умови для її бюрократизації, призводить до деформації характеру внутрішньопартійних відносин, її саморуйнування.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Козуб В.П., Туликів І.Г. Повышение уровня организаторской работы Коммунистической партии на селе // Курс на интенсификацию: реализация современной аграрной политики КПСС на Украине. - Харьков, 1986. - С.9-49.
2. Козуб В.П. Некоторые проблемы изменений качественного состава партийных рядов в 70-е годы // Реформа политико-правовой системы советского общества и укрепление социалистического правопорядка: Тез. выступлений к областной конф. - Харьков, 1990. - С.30-31.

Підп. до друку 02.03.94. Формат 60 x 90/16. Друк. офсетний.
Обл.- вид. арк. 1,0. Тираж 100 прим. Зам. 025.

Гільянце оперативного друку Харківського інституту внутрішніх справ.

210030 Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27.

462,689

AB 29.939